

NOVES PERSPECTIVES SOBRE ELS MANLLEUS¹

Rosa COLOMER ARTIGAS / F. Xavier FARGAS VALERO / Dolors MONTES PÉREZ
Centre de Terminologia TERMCAT

Tots els sistemes lingüístics han incorporat i incorporen cada dia elements propis d'altres sistemes més o menys propers quan les necessitats denominatives ho exigeixen, i en els processos de codificació i estandardització de qualsevol llengua aquest és un dels aspectes que cal considerar. En la introducció al *Diccionari de la llengua catalana* que l'Institut d'Estudis Catalans va editar l'any 1995, Antoni M. Badia i Margarit ho explicava amb aquestes paraules, quan donava resposta a algunes de les qüestions que hom pot fer-se sobre els criteris d'admissió de mots:

La primera, quina necessitat tenim d'incorporar mots nous a la llengua, quan ja en tenim de propis que de fet contenen el significat que aquells hi poden aportar, o un de prou afí, que ja s'acosta a l'extensió semàntica del nou mot foraster. El principi és cert, i val la pena de tenir-lo sempre en compte. Nogensmenys, cal no oblidar que els éssers humans, com les llengües, no som sols al món i que no ens podem desentendre de les realitats que ens rodegen. La relació genera o enforteix les afinitats de mentalitat (heus ací per què parlem d'una "civilització occidental") i favoreix la coneixença recíproca de les llengües (que té, com a conseqüència, el trafegament lèxic). Això fa que una llengua sigui ensems fidel a la pròpia consistència i oberta a maneres de dir forasteres, que sovint fa seves. Així, totes les llengües s'han anat internacionalitzant, sobretot en el vocabulari. (*DIEC*: xxx)

Avui és especialment necessari aprofundir en l'estudi dels manlleus, sobretot els que connecten el corpus amb la diversitat cultural i lingüística. El procés de trobada intercultural augmenta, i és un fet que la societat catalana és més importadora que no pas exportadora de novetats industrials, comercials, culturals i científiques. En conseqüència, la incorporació de novetats denominatives continua i, probablement, augmentarà. Potser la situació del català, una llengua amb un reconeixement i un ús encara no prou consolidats en tots els àmbits, una llengua en què els parlants i els professionals sembla que ens moguem sempre en una certa sensació de precarietat, ens fa especialment sensibles als possibles efectes de la trobada entre llengües, i des d'aquesta perspectiva és possible que la nostra reflexió tingui elements d'interès també per a l'anàlisi de processos paral·lels en qualsevol altre idioma.

1. Aquest text és fruit de les reflexions i dels estudis elaborats en el marc del treball constant del Consell Supervisor del TERMCAT. Els autors volem agrair a la resta de membres del Consell totes les seves observacions, la seva perspiciàcia i la seva capacitat d'anàlisi. Un agraïment específic mereix el Dr. Joan Veny, que ens ha animat a escriure l'article i ens ha ajudat amb comentaris sempre pertinents i amables.

1. CARACTERITZACIÓ DEL FENOMEN DEL MANLLEU

Els processos de codificació d'un sistema lingüístic no es poden considerar mai del tot tancats. Convencionalment, podem afirmar que una llengua ja està codificada, i que presenta un estàndard prou ben consolidat, però és evident que aquest procés es va fent de manera contínua. El sistema lingüístic, sempre a remolc dels canvis socials que es produeixen en la comunitat on es desenvolupa, també canvia i s'adapta a aquestes noves realitats socials. Així, per buscar un exemple prou evident i no mancat de dificultats i polèmiques, des de fa uns quants anys s'han incorporat en els usos administratius del llenguatge noves convencions per a evitar usos que avui certs grups de persones poden considerar discriminatoris.

El lèxic, naturalment, també s'adapta a les noves realitats socials, i de fet és un dels primers aspectes lingüístics en què aquestes modificacions tenen un reflex. La incorporació de nous elements al corpus es produeix de manera contínua, amb procediments molt diversos (especialitzacions de sentit, derivació, composició, etc.). Un d'aquests procediments és el recurs al manlleu: a grans trets, un *manlleu* és un element lingüístic, especialment lèxic, que passa d'una llengua a una altra. La generalització dels intercanvis culturals, l'escurçament de les distàncies i tot el conjunt de fenòmens que es poden relacionar amb el concepte d'allò que s'ha anomenat *globalització* estan comportant actualment uns canvis molt significatius en aquest terreny, que mirarem d'apuntar en aquest article.

Els llenguatges d'especialitat comparteixen els recursos lingüístics de la llengua general, però tenen unes particularitats que exigeixen un tractament específic. La terminologia (l'estudi de les nocions i les denominacions pròpies d'aquests llenguatges) ha d'abordar inevitablement el tractament dels manlleus, perquè els àmbits tècnics i científics són molt sovint els primers a incorporar formes manllevades, i actuen com a puntes de llança per a la generalització d'algunes d'aquestes formes. N'hi ha prou de considerar el camp de les noves tecnologies, amb una gran quantitat de terminologia específica que s'ha instal·lat avui en la llengua de tots els parlants (*DVD, pantalla de plasma, ordinador de butxaca, correu electrònic, xat*, etc.).

Com dèiem, el fet de manllevar formes a altres idiomes és un dels recursos habituals d'ampliació del cabal lèxic de totes les llengües. I, en contrast amb la resta de procediments de formació de mots com la derivació, la composició, etc., el manlleu és gairebé l'únic recurs que permet ampliar efectivament el cabal de radicals a partir dels quals es poden aplicar els altres sistemes de formació de mots. Així, és només amb el manlleu que el parlant pot assignar a una realitat conceptual nova (objectivament o subjectivament nova, tant és) un radical també realment nou, que no té cap significat prèviament conegut. Per a algú que vulgui designar un «nou» procediment culinari que consisteix a recobrir completament i uniformement un menjar amb una capa de salsa o de crema li resultarà molt més adequat referir-s'hi amb una forma com *napar*² (del francès *napper*, i aquest de *nappe* 'tovalló'), que no pas valdre's de formes ja conegudes com "cobrir amb salsa", per exemple, perquè el manlleu fins al moment no tenia

2. Al llarg del text ens valdrem d'exemples molt diversos, alguns de més coneguts i d'ús general, i d'altres molt específics, extrets dels estudis de normalització terminològica, d'altres materials elaborats pel TERMCAT i d'articles previs dels autors (vegeu-ne les referències a la bibliografia, especialment Colomer/Fargas 2004, Fargas 2004 i Fargas/Montes 2005). En general, no ens entretindrem a definir els termes, perquè és una informació que exigiria molt d'espai i que, de fet, no és imprescindible en un article com aquest; tanmateix, si algú té curiositat per saber què és exactament algun dels conceptes citats, en trobarà la informació al Cercaterm, el servei gratuït de consultes terminològiques en línia del web del TERMCAT (www.termcat.net).

associada cap significació concreta. Si encara hi afegim altres aspectes, com ara el fet que el francès és una llengua de prestigi en l'àmbit de la gastronomia, que l'ús de terminologia pròpia és un dels elements que singularitzen la persona iniciada en una determinada ciència o tècnica respecte dels qui no la coneixen, etc., entendrem que darrere de l'ús d'una forma manllevada hi ha moltes raons que el justifiquen.

Convindrà, per tant, que en totes les reflexions que fem posant en relació el fenomen del manlleu i les actuacions de codificació i estandardització busquem l'equilibri entre la incorporació massiva de manlleus i el tancament autàrquic; en definitiva, sembla que l'ideal s'aproparia a la identificació i incorporació del manlleu necessari, i l'evitació del superflu. En aquest sentit, el primer que cal fer és distingir la tipologia de manlleus que es pot establir partint de diverses perspectives, la qual cosa també ajuda a aclarir determinats conceptes que sovint es barregen de manera confusa (com ara *préstec*, *manlleu*, *estrangerisme*, *interferència*, *barbarisme*, etc.).³

1.1. TIPUS DE MANLLEUS

Dins de la denominació *manlleu*, caldria distingir procediments diversos:

- **manlleu extern:** la forma manllevada és pròpia d'una altra llengua (*crumb*, *korn*, *quarterback*, *sebkha*, *tegula mammata*, etc.)⁴
- **manlleu de sentit (calc):** es tradueix literalment un terme que en una altra llengua designa un determinat concepte, i s'utilitza aquesta traducció literal per a designar el concepte també en la llengua d'arribada (*mouse* > *ratolí* [en informàtica], *cookie* > *galeta* [en informàtica], *cash flow* > *flux de caixa* [en economia], etc.)

Des d'una altra perspectiva, també podríem fer una altra categorització:

- **manlleu lèxic o terminològic:** es manleva un element lèxic, simple o complex, que ve a ocupar un espai semàntic buit o que tradicionalment havia ocupat un altre mot o grup de mots (*dotcom* > *puntcom*; *naive patient* > *pacient naïf*; *performance* > *performance*; *capping* > *càping*)
- **manlleu sintàctic o morfològic:** es manleva un recurs sintàctic o morfològic, el qual s'aplica sobre elements del sistema d'arribada (terminació *-ing*: *pònting*, *mètring*, *pànxing*, *pírcing*;⁵ construcció *a + article determinat* en certs termes: *a l'all*, *al pebre*)

3. A Payrató (1985: 55 i següents) es pot trobar una anàlisi completa sobre els conceptes de *manlleu*, *calc* i *interferència lingüística*, i concrecions terminològiques d'altres conceptes propis d'aquest terreny com els esmentats *estrangerisme*, *barbarisme*, *préstec*, etc. Les observacions i precisions de Payrató són especialment oportunes, perquè aquest és un àmbit de la lingüística que sovint ha rebut un tractament molt epidèrmic, com aquelles interminables llistes de barbarismes i estrangerismes que calia evitar si es volia «parlar bé». Afortunadament, avui la majoria d'estudis i propostes aborden aquest fenomen d'una manera molt més exhaustiva, profunda i sistemàtica.

4. Des d'una altra perspectiva, es podria arribar a considerar com un tipus de manlleu intern tots els casos en què es restringeix o es canvia el sentit d'un terme patrimonial de la llengua per a utilitzar-lo en un determinat àmbit d'especialitat amb un sentit específic (*utilitat* [en informàtica], *vida* [en gemmologia], etc.), i també els casos en què per a designar nous conceptes es recorre a formes d'àmbit dialectal restringit o que havien caigut en desús (*altressí*, *regnatge*, *xel*, etc.).

5. Vegeu López/Mayoral/Pibernat (2000), Casellas (2001) i Fargas/Paloma (2005).

I encara podríem distingir entre:

- **manlleu directe:** el que passa directament d'una llengua de partida a una llengua d'arribada (*happening* > *happening*; *yard* > *iarda*; *raclette* > *raclet*)
- **manlleu vehiculat:** el que arriba a una llengua havent passat per una llengua interposada que n'ha fet modificar més o menys la forma o el sentit original (*cangur*, que prové d'una llengua australiana passant per la forma de l'anglès *kangaroo*; *pita*, que prové originàriament del grec però ha estat vehiculat per diverses llengües)

Una altra aproximació permet distingir entre:

- **manlleu intraalfabètic:** el que es dóna entre llengües que comparteixen el mateix sistema alfabètic (*ciboulette* > *cibulet*; *croissant*)
- **manlleu interalfabètic:** el que es dóna entre llengües amb sistemes alfabètics diferents (transliteració o transcripció): *sushi*, *xabàkia*, *erhu*, *sarangui*

A Cabré (1996: 39-61) es fa també una altra tipologia dels manlleus:

- **denotatius:** necessaris en la llengua d'arribada per a denominar objectes que no hi eren presents, com ara *casset*, *microones*, *escàner* [*escàner*], *spot*, *mànager*, *surf*...
- **connotatius:** innecessaris en la llengua d'arribada, però expressius pel seu caràcter sorprenent i evocador, com ara *cremme de la cremme*, *superwoman*, *chapeau*...
- **xenismes:** designen realitats culturals totalment alienes, com ara *ayatollah* [*aiatollà*], *apartheid*, *lehendakari*...
- **pelegrinismes:** xenismes en camí de deixar de ser-ho, com ara *fast food*, *yupy*, *atrezzo*, *paparazzi*, *mailing*, *càtering*, *culebró*...

I encara, a Loubier (2003: 23) es fa la tipologia següent (adaptem els exemples):

- **manlleus lèxics:**
  - **morfosemàntic** (de forma i de sentit):
    - integral
      - sense adaptació: *media*
      - amb adaptació: *mèdia*
    - híbrid: *adreça d'e-mail*
  - **fals manlleu** (es manlleven trets propis d'una altra llengua, però la forma resultant és inexistent en aquesta llengua): *fúting*
  - **semàntic** (de sentit)
    - sense construcció d'una forma nova
      - calc semàntic: *sever* en lloc de *greu*, referit a malalties
    - amb construcció d'una forma nova
      - calc morfològic: *lloc web*, de *web site*
      - traducció adaptada: *llista d'adreces*, de *mailing list*
- **creacions lèxiques:** *programari*

Aquesta succinta revisió de les possibles tipologies de manlleu⁶ ja permet adonar-se que la identificació del manlleu, i especialment del calc (és a dir, un tipus de manlleu en què es tra-

6. Vegeu altres aportacions interessants a Chansou (1984) i Lerat (1988).

dueix un element aliè i es reproduïx el model a partir d'elements propis del sistema receptor), pot arribar a ser difícil en casos de contacte estret entre llengües, i per això és imprescindible distingir aquest fenomen del que serien més aviat interferències, com ara determinats fenòmens d'ensordiment o la reculada en l'ús de determinades formes en favor d'altres (*estar per ser, sabor per gust, assecar per eixugar*) per influència de llengües properes.

També resulta molt difícil identificar alguns tipus de manlleu quan es tracta de casos en què el mot manllevat té una forma que queda "camuflada" com una forma més de la llengua d'arribada. Per exemple, hi ha tot un conjunt de manlleus de l'anglès que aquesta llengua ha incorporat a partir del llatí, com ara la forma *mèdia* per a fer referència als mitjans de comunicació, que per a un parlant no especialitzat pot passar perfectament per una forma patrimonial catalana.

2. LA REACCIÓ DEL SISTEMA LINGÜÍSTIC DAVANT DEL MANLLEU

Quan les llengües entren en contacte i s'enriqueixen amb l'intercanvi cultural, comercial, tecnològic i científic, incorporen en el seu sistema conceptes nous i unitats denominatives (i estratègies gramaticals) aliens que amb el temps acaben esdevenint propis. Davant de les formes manllevades, els sistemes lingüístics poden reaccionar de diverses maneres:

- a) Recorrent a **formes alternatives** en la llengua d'arribada
- b) Incorporant la forma original sense cap modificació (**adopció**)
- c) Adaptant la forma original al sistema lingüístic d'arribada (**adaptació**)

2.1. EL RECURS A FORMES ALTERNATIVES EN LA LLENGUA D'ARRIBADA

Una primera possible reacció davant una forma manllevada és la difusió de formes alternatives pròpies del sistema lingüístic d'arribada que ocupin l'espai semàntic corresponent. En poden ser uns bons exemples la forma *maregassa*, en lloc del castellà *mar gruesa* (la forma *mar grossa* es considera un sinònim de *maregassa*, però s'evita el calc **mar gruixuda*), i la forma *coixí de seguretat* en lloc de *airbag* (que segueix el model de formació del terme relacionat *cinturó de seguretat*).

L'ús d'aquestes formes alternatives presenta unes característiques que, des del punt de vista del sistema de la llengua i de l'equilibri en el procés de codificació, en fan el recurs preferible, ja que si el manlleu esdevé l'única via de creació neològica i s'abandonen la resta de recursos per a la formació de termes, la llengua experimenta un esmussament de la seva capacitat com a mitjà de comunicació. El parlant, en aquest cas, pot arribar a considerar-la una eina poc útil per als intercanvis comunicatius i, en conseqüència, abandonar-ne progressivament l'ús. A més, l'ús de formes pròpies estimula la creativitat i el coneixement dels recursos del sistema de la llengua, i pot contribuir a reforçar la concepció de la llengua pròpia com a recurs apte per a qualsevol ús, la qual cosa pot comportar també un reforç del sentiment de pertinença i altres efectes psicolingüístics.

Tanmateix, malgrat que la forma alternativa sigui la reacció preferible, sovint no és la reacció espontània, sinó que sol ser fruit d'un treball específic de normalització i de difusió. Com hem comentat abans, el poder d'atracció del manlleu és molt gran, per raons lingüístiques (un nou significat se sent com a més adequat per a vehicular un nou significat) i per ra-

ons socials (prestigi cultural d'altres llengües, elitisme de determinats sectors, etc.). A més, com ja hem assenyalat, el nostre sistema cultural és generalment importador de les novetats, amb la qual cosa els nous conceptes, les noves realitats, solen arribar amb la seva denominació original, i la possible denominació alternativa catalana és sempre un element afegit més o menys a posteriori que ha de fer-se seu el lloc ocupat pel manlleu.

2.2. INCORPORACIÓ DE LA FORMA SENSE CAP MODIFICACIÓ (ADOPCIÓ)

Una altra reacció possible davant d'un manlleu és l'adopció directa de la forma original. Quan un terme s'adopta directament conserva amb més força els trets originals i manté un caràcter aliè a la llengua d'arribada. Tanmateix, cal tenir en compte que l'adopció «pura» no existeix, perquè sempre es dona un cert grau d'adaptació, ja que en el moment en què el manlleu s'incorpora a una llengua també tendeix a adaptar-se al sistema fonètic i morfològic d'aquella llengua.

Hi ha diversos motius que poden explicar l'adopció d'un manlleu:

- perquè es tracta d'una forma molt estesa en la llengua general amb la grafia original; per exemple, *amateur* o *whisky*;
- perquè es tracta d'una forma que s'utilitza exclusivament en un àmbit molt restringit; per exemple, alguns llatínisms emprats en arqueologia com *aedes Augusti*, *damnatio memoriae*, *fulcrum*, *imagines maiorum*, *macellum*, etc.;
- perquè es tracta de formes que fan referència a realitats físiques o culturals pròpies d'una cultura i allunyades de la cultura d'arribada (xenismes), que solen tenir un ús similar en la majoria de llengües; per exemple, els termes de geografia física que designen formacions de relleu inexistents a les zones de parla catalana com *esker*, *kame*, *klippe*, *kopje*, etc.;
- perquè es tracta de terminologia molt fixada internacionalment, pràcticament sense variacions d'una llengua a una altra; per exemple, *allegro*, *au-pair*, *byte*, *green*, *lied*, *twist*, *web*;
- perquè es tracta de termes provinents d'un antropònim o topònim, i en què la mateixa forma ja transmet informació sobre aquest origen; per exemple, en denominacions de productes alimentaris (*chester*, *jarlsberg*, *brie*) o de certs minerals (*larvikita*, *goethita*); cal tenir en compte, però, que alguns d'aquests manlleus, especialment en l'àmbit de l'alimentació, s'han adaptat poc o molt perquè han estat introduïts fa molt de temps i s'han popularitzat (*xampany*, *xerès*, *manxego*);
- perquè es tracta de termes l'adaptació dels quals en desfiguraria la forma fins al punt de fer-la irrecognoscible; de fet, aquest motiu es pot combinar amb qualsevol dels altres, o s'hi pot afegir, de manera que certes adaptacions esdevenen pràcticament impossibles; per exemple, en la terminologia del golf no sembla possible adaptar formes com *eagle* o *wedge*.

2.3. INCORPORACIÓ DE LA FORMA AMB MODIFICACIONS GRÀFIQUES (ADAPTACIÓ)

Una altra reacció dels sistemes lingüístics davant del manlleu, quan no se'n popularitza una forma alternativa pròpia del sistema receptor ni s'adopten directament, és l'*adaptació*. En adaptar un manlleu i adequar-lo a les regles de la llengua catalana, s'integra en el cabal lèxic

fins que se sent com una forma pròpia. Aquesta adaptació es pot produir en el moment de la introducció del manlleu o bé gradualment al llarg del temps.

L'adaptació pot ser de diferents tipus:

1. *Adaptació fonicogràfica*

L'adaptació es pot fer partint de la forma gràfica original, i s'adequa la grafia dels manlleus a l'ortografia catalana. Per exemple, en manlleus com *múster* o *clúster*, adaptacions de les formes angleses *muster* i *cluster*.⁷ Però en altres casos, segons la via de vehiculació del terme o altres factors, l'adaptació es fa a partir de la pronúncia aproximada del terme en la llengua de partida. Per exemple, en manlleus com *pírcing* i *palet* s'ha produït una adaptació gràfica i fonètica a partir de les pronúncies originals del mot anglès *piercing* i del mot francès *palette*, respectivament.

2. *Adaptació morfològica*

S'adequa el comportament morfològic dels manlleus a la morfologia catalana. Per exemple, manlleus com *sandvitx* i *nyoqui* s'adapten al sistema morfològic català: *sandvitx* fa el plural regular català *sandvitxos* (i no com l'original anglès *sandwiches*); *nyoqui* en català és singular (mentre que *gnocchi* en italià és plural, ja que *-i* correspon al morfema de plural) i fa el plural regular afegint-hi una *-s* (*nyoquis*).

Tant si s'adapten com si s'adopten, els manlleus que s'introdueixen al català solen adequar-se als paràmetres de gènere i nombre d'aquesta llengua, si bé en algun cas presenten algunes característiques pròpies, com ara una certa tendència a tractar com a invariables les formes provinents de llengües més desconegudes (perquè no es té cap orientació sobre els sistemes originals de formació del plural);⁸ també és habitual en certs contextos que alguns especialistes facin servir les formes manllevades amb el plural original (com passa amb alguns llatínismes de l'àmbit de la biologia, per exemple).

Els manlleus procedents de llengües amb alfabet diferent del català es traslladen a partir de la grafia o de la pronúncia originals aplicant els sistemes de *transliteració* i *transcripció* (i, si escau, d'*adaptació*) establerts per les institucions acadèmiques, les normes internacionals i els especialistes en aquestes llengües, de manera que hi hagi una coherència entre els manlleus provinents d'una mateixa llengua (*geisha*, *dashi*, *sashimi*, *sushi*, del japonès; *aua-lé*, *baclaua*, *fâtua*, *xauarma*, *babaganuix*, de l'àrab). En parlarem amb més detall una mica més endavant.

7. Es pot observar que l'adaptació parteix de la forma escrita, però que tanmateix la pronúncia original influeix en la posició de l'accent.

8. De fet, a la introducció del *DIEC*, s'afirma: «Al diccionari també trobem un altre grup d'estrangerismes, no pas menys nombrós, constituït pels que mantenen l'estructura i la grafia de la llengua de la qual provenen i que resten al marge de la flexió catalana de gènere i nombre i de les regles d'accentuació. Gairebé sempre això passa per una de les dues raons següents: 1) perquè són d'incorporació encara recent, o 2) perquè presenten certes dificultats (gràfiques, fonètiques, gramaticals o fins i tot d'identificació de significat).» Tanmateix, aquest «restar al marge de la flexió catalana de gènere i nombre» no és un criteri aplicable de manera general, especialment en els casos de manlleus plenament incorporats o bé que provenen de llengües en què les formes del plural són desconegudes.

3. LES NOVES PERSPECTIVES: GLOBALITZACIÓ I MANLLEU

La generalització dels intercanvis culturals i del coneixement de més d'una llengua, l'escurçament de les distàncies, l'emergència de la societat de la informació i de les noves tecnologies de la comunicació, i en general tot el conjunt de fenòmens que es poden relacionar amb el concepte d'allò que s'ha anomenat *globalització*, estan comportant uns canvis molt significatius en aquest terreny, que afecten directament el tractament que es fa de les formes manllevades.

3.1. EL MÓN S'HA FET PETIT

Un primer element que cal tenir en compte de manera indefugible és l'augment de necessitats denominatives de conceptes molt allunyats del context cultural de la llengua d'arribada i la introducció, per tant, d'un tipus de terminologia que podríem qualificar d'«exòtica», amb formes fins no fa gaire considerades poc rellevants perquè eren poc nombroses i perquè no arrelaven amb la força ni amb l'extensió amb què arrelen ara. Es pot pensar, per exemple, en el cas dels mitjans de comunicació, que han de donar nom a espècies animals o botàniques que apareixen en documentals filmats en zones ben allunyades, unes espècies que no tenen cap denominació tradicional en català, però per a les quals es reclama una terminologia pròpera que pugui arribar a l'oïent de manera fluida, sense l'artificiositat que pot representar per a una persona no experta la utilització de la nomenclatura llatina, malgrat que des del punt de vista estrictament científic aquesta nomenclatura sigui la més apropiada i inequívoca.

Aquest augment de les necessitats denominatives posa en qüestió la vigència del concepte de xenisme, definit al diccionari com un 'mot estranger que designa una realitat d'una altra cultura i que és difícil de traduir'. De xenismes, sempre n'hi ha hagut (n'hi ha que fins i tot podríem qualificar ja de *xenismes universalitzats*, com ara *faquir*, *iglu* o *haraquiri*), però darre-rament s'observa que el nombre de manlleus d'aquest tipus que penetren en la llengua és cada cop més gran. Una de les característiques d'aquesta nova terminologia és que sol pertànyer a àmbits directament vinculats amb la vida quotidiana i que sovint es troba, doncs, a la frontera entre els llenguatges estrictament especialitzats i la llengua general. Aquest fet comporta que siguin termes amb una difusió molt àmplia, que arribin a un nombre de parlants molt més nombrós que la terminologia més especialitzada i que arrelin socialment de manera més profunda del que podrien fer-ho altres manlleus de sectors més tècnics o científics. Tradicionalment el manlleu s'introduïa per la via de l'especialista, i a poc a poc, al llarg de molts anys, anava penetrant i s'anava consolidant com un element més del corpus. En aquest camí, sovint la forma lingüística experimentava determinats canvis que ajudaven a la introducció de l'element dins del sistema. Avui, però, la introducció del manlleu no sempre segueix aquesta via, sinó que, sovint, és una introducció massiva i d'un dia a l'altre.

El món, doncs, s'ha fet petit: els mitjans de comunicació ens parlen sense solució de continuïtat de notícies d'àmbit local i de notícies esdevingudes literalment a l'altra banda del món; Internet ens facilita la relació amb persones d'arreu del planeta i la nostra societat és cada cop més multicultural; els moviments migratoris fan que realitats abans molt allunyades esdevinguin avui realitats molt properes; els intercanvis culturals i comercials ens posen en contacte amb noves formes literàries, amb músiques i instruments del Japó, de la Xina o del Pròxim Orient, amb noves cuines, amb jocs de l'Àfrica, amb vestits i vels àrabs o amb paisatges remots; comencem a interessar-nos cada cop més per altres religions i per a parlar-ne i per a

conèixer-les ens cal fixar nova terminologia, sovint procedent de llengües amb alfabetos no llatins com l'àrab, l'hindi, l'hebreu o el xinès.

El parlant es planteja, en aquest context, què ha de fer amb els conceptes propis d'aquestes zones tan allunyades, però que en certs casos ja formen part de la seva realitat quotidiana: intenta traduir-los per expressions semànticament equivalents en la llengua d'arribada, o es val de la forma original?; hauria estat possible, durant el conflicte a l'Afganistan, fer referència al *burca* utilitzant només el terme traduït al català, és a dir, *vel*? I, si parlem dels mitjans de comunicació, caldrà que no perdem mai de vista que en aquest àmbit la immediatesa és un factor que domina qualsevol altre aspecte, de manera que el tractament d'aquesta mena de qüestions admet poc temps per a la reflexió i per a l'estudi. Si a això hi afegim la consideració que els mitjans de comunicació són avui, sense cap mena de dubte, les grans fonts de coneixement per a la majoria de la població en el món occidental, esdevé indispensable pensar com respondre a aquesta necessitat.

El tractament de tota aquesta terminologia, tan diversa des del punt de vista del tema i de l'origen i alhora tan acostada a la nostra realitat quotidiana, és complex i costós i exigeix l'elaboració d'estudis lingüístics aprofundits i de criteris generals que permetin arribar a solucions adequades per a cada cas i homogènies en els casos paral·lels. Si ja qualsevol manlleu dels àmbits especialitzats que s'introdueix en una llengua sol dur associades unes idees d'innovació, precisió i internacionalitat que sovint el fan difícil de substituir per una forma pròpia, els xenismes presenten una càrrega conceptual encara més forta, sobretot perquè amb l'ús de la forma originària no hi ha associat tan sols un concepte determinat sinó tota una cultura, de manera que l'alternativa en una altra llengua esdevé gairebé inviable.

3.1.1. *El manlleu interalfabètic: transliteracions, transcripcions i adaptacions*

Una de les dificultats més grans que comporta la incorporació al català de manlleus de llengües com l'àrab, l'hebreu, el japonès, el rus, l'hindi o el xinès, entre d'altres, és el fet que aquestes llengües s'expressen en alfabetos no llatins, la qual cosa implica, necessàriament, tal com hem apuntat més amunt, establir sistemes de romanització (basats en la transliteració o en la transcripció) que permetin traslladar de forma sistemàtica els termes d'aquestes llengües a la llengua catalana.

La *transliteració* consisteix, bàsicament, a representar els caràcters d'una escriptura alfabètica o sil·làbica amb caràcters d'un altre alfabet, caràcter per caràcter. L'Organització Internacional per a la Normalització (ISO) ha fixat sistemes de transliteració (romanització) amb voluntat internacional per a facilitar la comunicació entre especialistes i entre llengües.⁹ Són sistemes lingüísticament molt precisos que s'adrecen sobretot a experts coneixedors de les llengües de partida, però justament per aquest motiu de vegades resulten complexos com a propostes de difusió per al gran públic o massa allunyats de l'escriptura de les llengües particulars. L'ús en alguns casos, per necessitats de precisió, de signes diacrítics dificulta igualment la difusió d'aquestes formes, que solen ser difícils de reproduir amb els tractaments de textos més a l'abast. L'omissió dels diacrítics, d'altra banda, condueix a solucions inadequades i a pronúncies errònies.

9. L'ISO ha establert sistemes de romanització de caràcters ciríl·lics (ISO 9:1995), de caràcters àrabs (ISO 233:1984 i ISO 233-2:1993 i ISO 233-3:1999), de caràcters hebreus (ISO 259:1984 i ISO 259-2:1994), de caràcters grecs (ISO 843:1997), de caràcters japonesos (ISO 3602:1989), de caràcters xinesos (ISO 7098:1991) i de caràcters devanagaris (ISO 15919:2001), entre d'altres.

Les dificultats de difusió de la transliteració han fet necessària la creació en cada llengua de sistemes de transcripció propis que simplifiquin la transliteració i facilitin la introducció dels nous conceptes. La *transcripció* consisteix a traslladar, per mitjà d'un sistema de signes de conversió, els sons d'una llengua de partida a una altra llengua. En la transcripció simplificada es redueixen els sons i s'eviten els diacrítics més inusuals perquè la grafia sigui reproducible amb els mitjans tipogràfics habituals (amb un cert perjudici, per tant, de la fidelitat a la pronúncia de la llengua de partida). Les solucions de transcripció varien d'unes llengües a les altres, ja que s'adapten a les convencions gràfiques i ortogràfiques particulars de cada llengua, però donen lloc a formes que els parlants de la llengua d'arribada poden identificar i llegir amb una fonètica aproximada a la de la llengua originària.

En una mateixa llengua poden conviure sistemes de romanització diferents, segons les obres i segons les persones que els han establert (en són un exemple en català els sistemes de trasllat de formes àrabs utilitzats per Joan Coromines i per Manuel Sanchis Guarner).¹⁰ Com a resposta a aquesta dispersió de sistemes, l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) ha publicat propostes de transliteració i transcripció al català de mots àrabs,¹¹ de mots russos¹² i de mots hebreus.¹³ Cal remarcar la importància d'aquests criteris, que han estat fonamentals per a posar una mica d'ordre en el desgavell de sistemes de trasllat que hi havia i també per a evitar la còpia sistemàtica i de vegades barrejada de transcripcions procedents d'altres llengües, sobretot de l'anglès, del francès o del castellà. Cal no oblidar, igualment, l'esforç fet als anys setanta pels lingüistes que van treballar en l'elaboració de la *Gran enciclopèdia catalana*, que van ser els primers a proposar sistemes de transliteració i transcripció en català que després han servit de base per a les propostes posteriors.

En línies generals, tant les propostes de trasllat de l'Institut d'Estudis Catalans com les de la *Gran enciclopèdia catalana*, que presenten poques variacions entre si,¹⁴ es basen en els sistemes proposats per l'ISO, amb alguns canvis. A banda d'això, tant per a l'àrab com per al rus i per a l'hebreu es proposen sistemes de transcripció simplificats que puguin arribar més fàcilment que la transliteració i la transcripció culta al gran públic. En el cas de l'àrab, l'Institut fins i tot apunta algunes pautes per a l'adaptació total dels termes al català quan això es consideri convenient.

En textos molt especialitzats és habitual i fins i tot recomanable l'ús de la transliteració o de la transcripció culta, les quals solen reproduir més fidelment els trets de la llengua de partida. Quan l'objectiu, en canvi, és la difusió general en català de topònims i antropònims forans (en mitjans de comunicació, per exemple) o de neologismes que han penetrat en la llengua i que no tenen alternativa possible, sol ser recomanable optar per la transcripció simplificada. El pas següent a aquesta transcripció és l'*adaptació* total de les formes foranes a la llengua d'arribada, amb la qual les formes ortogràfiques pròpies de la transcripció s'acaben d'adequar completament al sistema fonogràfic del català (per exemple, *baclaua*, *fàtua* i *tajín* són les adaptacions corresponents a les transcripcions simplifiades de l'àrab *baqlawa*, *fatwa* i *tajín*). Aquesta opció és sempre discutible i se sol recomanar només per a aquelles denominacions comunes que estan plenament integrades en la llengua d'arribada i que tenen una gran difusió social. Establir en quins casos és preferible l'adaptació total i en quins és preferi-

10. IEC (1990: 141)

11. IEC (1990: 141-158)

12. IEC (1996: 55-89)

13. IEC (2003: 39-72)

14. Seria desitjable, però, que els sistemes s'unifiquessin completament a fi que les solucions a què donen lloc fossin completament homogènies.

ble optar per la transcripció (més o menys simplificada) és una decisió que difícilment pot respondre a criteris del tot objectius i que sempre pot generar discrepàncies.

3.1.2. *Alguns exemples de trasllat de manlleus interalfabètics al català*

L'establiment de sistemes de transliteració i de transcripció adequats és la base perquè el trasllat de topònims, antropònims i manlleus de determinades llengües al català es faci de manera sistemàtica i coherent. Malgrat tot, el fet que cada terme tingui una història particular diferent fa impossible que els manlleus interalfabètics —tal com passa amb els intraalfabètics, de fet— puguin tractar-se en bloc i que puguin adoptar-se solucions d'incorporació completament homogènies per a tots els casos. Tot i que és important que hi hagi unes pautes d'incorporació generals, abans de decidir la forma amb què un terme s'introdueix al català cal tenir presents les particularitats de cada cas, ja sigui pel que fa a l'origen del terme, a la via de vehiculació, a l'ús que en fan els parlants de la llengua d'arribada, a la forma a la qual dóna lloc la transliteració o la transcripció, etc. I si aconseguir la coherència total entre manlleus procedents d'una mateixa llengua ja és una empresa complicada, quan parlem de la sistematització de manlleus procedents de llengües diferents el procés encara és més complex, ja que els elements que hi entren en joc també es diversifiquen més.

Dèiem més amunt que el nombre de manlleus amb característiques de xenisme que penetren en la llengua catalana és cada cop més gran. El procés de normalització de terminologia procedent de l'àrab, del japonès, del xinès i de l'hindi que ha dut a terme recentment el Consell Supervisor del TERMCAT ha estat reflex i conseqüència d'aquest fet.¹⁵ En el tractament d'aquesta terminologia, pertanyent sobretot als sectors de la gastronomia, la indumentària i els instruments musicals, s'han tingut en compte els sistemes de transliteració i de transcripció internacionals i els establerts per l'IEC per al català, i, en la mesura que ha estat possible, s'ha intentat donar una coherència a les diferents formes aprovades, sense oblidar, però, les particularitats de cada terme i de cada llengua.

Com que la majoria dels termes tractats tenien ja una difusió considerable en català, especialment els corresponents a la gastronomia del Pròxim Orient i del Japó, i conscients que la introducció d'alternatives pròpies era un camí que presentava pocs arguments a favor, la decisió general del Consell Supervisor ha estat tendir a la naturalització d'aquests manlleus al català. L'objectiu era que les formes catalanes aprovades provoquessin la mínima estranyesa possible entre els parlants i, sobretot, que no calgués recórrer a denominacions basades en l'ortografia d'altres llengües. Les solucions adoptades per als termes de procedències diferents no són, però, del tot paral·leles. En el cas dels termes àrabs les decisions s'han situat, generalment, en un punt intermedi entre la transcripció simplificada i l'adaptació catalana total, amb una certa tendència cap a l'adaptació. En força casos, de fet, la transcripció simplificada i l'adaptació

15. Tot i que és prou conegut, recordem que el Consell Supervisor del TERMCAT és un organisme permanent i col·legiat en què participen membres designats per l'Institut d'Estudis Catalans, pel Centre de Terminologia TERMCAT i especialistes dels àmbits tècnics, científics i humanístics. Les seves funcions, segons el que estableixen els Estatuts, són «a) La fixació de criteris lingüístics i terminològics (normes específiques per al lèxic d'especialitat), en aplicació de les normes establertes per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, ampliant amb nous acords, quan calgui, les convencions necessàries per tal de no retardar l'elaboració i la difusió de la nova terminologia. Quan la Secció Filològica adopti algun acord definitiu sobre aquestes convencions, el Consell Supervisor s'hi ajustarà. b) La revisió i aprovació de la nova terminologia en el seu aspecte formal, tenint en compte les valoracions dels comitès tècnics corresponents pel que fa a l'acceptabilitat i al valor conceptual dels termes.»

tació coincideixen (*harissa, harira, falàfel*) i en els casos en què no és així s'ha optat per una solució o una altra tenint en compte criteris diversos, entre d'altres el grau d'estranyesa que pot provocar en un parlant català la forma transcrita o les solucions adoptades per a casos similars. Així, per exemple, s'ha tendit a adaptar la *j* en *g* davant de *e* i *i* (*tagín* en comptes de *tajín*); s'han transformat la *w* i la *y* en *u* i *i*, respectivament (*xauarma* en comptes de *xawarma*); s'ha tendit a simplificar les geminacions consonàntiques (*tabule* en comptes de *tabbule, xabàkia* en comptes de *xabbàkia, fatuix* en comptes de *fattuix, kebe* en comptes de *kebbe* o *mutàbal* en comptes de *mutàbbal*);¹⁶ però, en canvi, s'ha optat generalment per mantenir la distinció entre *k* i *q* (aquesta darrera adaptada de vegades en *c*): *kebab*, però *baclaua*.

En el cas del japonès, en canvi, s'ha observat una resistència important a l'adaptació total dels termes al català, especialment entre els especialistes en japonès, que argumenten que l'adaptació comporta una simplificació innecessària dels sons del japonès i que s'allunya de les denominacions romanitzades o transcrites més esteses. De fet, si bé per als termes àrabs es documenten solucions de romanització diverses segons les llengües (les denominacions franceses, per exemple, no necessàriament coincideixen amb les angleses o amb les castellanés), en el cas del japonès les solucions de les diferents llengües solen ser pràcticament idèntiques, de manera que allunyar-se d'aquestes formes significa allunyar-se també de les denominacions internacionals: la forma *sushi*, per exemple, basada en l'ortografia anglesa, és reconeguda internacionalment amb aquesta grafia i es documenta així no tan sols en anglès, sinó també en obres generals en francès, en castellà, en italià o en alemany. Seguint, doncs, el model d'altres llengües i les recomanacions dels experts, en el trasllat de termes japonesos al català el Consell Supervisor ha optat, de moment, per la romanització a partir del sistema de transcripció Hepburn, que és el més emprat internacionalment, sobretot fora del Japó, malgrat que no és el sistema proposat per l'ISO.¹⁷ Aquest sistema es basa en l'ortografia de la llengua anglesa, però reproduïx amb força fidelitat i alhora de manera simple la pronúncia japonesa. Optar per un sistema de transcripció més o menys reconegut internacionalment permet donar un tractament homogeni a totes les formes i evita haver-se de plantejar en cada cas la conveniència o no de l'adaptació i fins a quin punt és factible de fer aquesta adaptació: si s'adapta *sushi* en *suixi*, cal adaptar també *teriyaki*, encara que no sigui un terme tan popular?, i com hauria de ser aquesta adaptació? En favor de la simplificació, però, el Consell Supervisor ha optat per l'eliminació de les marques corresponents a les vocals llargues, que al sistema Hepburn s'indiquen amb una ratlleta a sobre de la vocal corresponent o bé, optativament, per mitjà de la duplicació de la vocal.

Pel que fa als termes procedents del xinès, l'adaptació total al català genera novament rebuig entre els sinòlegs. El fet que el xinès tingui un gran nombre de sons sense correspondència exacta en català comporta que les adaptacions siguin, en realitat, simplificacions importants de les formes originàries (és a dir, que sons diferents es grafien en l'adaptació de la mateixa manera) i com a tals simplificacions poden ser imprecises, poden generar formes irrecognoscibles i fins i tot confusió en alguns casos (per exemple, les formes transcrits *cheng*, que designa un orgue de boca xinès, i *zheng*, que designa una mena de cítara, es grafien de la mateixa manera en l'adaptació: *txeng*). En aquest cas, el Consell Supervisor ha tendit majoritàriament, doncs, a fixar els termes a partir de la transcripció, tret de casos excepcionals en què ha considerat que els termes estudiats estaven ja plenament incorporats al

16. Per contra, *hummus* i no *humus*, a fi d'evitar l'homografia amb *humus* i perquè la forma amb doble *ma* ja ha tingut una difusió considerable.

17. A la norma ISO 3602:1989 es recomana la romanització a partir del sistema Kunrei-Shiki, però aquest sistema té un ús minoritari i utilitza grafies difícils de reproduir fonèticament de manera intuïtiva.

cataloga i que calia, per tant, grafiar-los segons les normes d'aquesta llengua (és el cas, per exemple, de *tai-txi-txuan*, que és l'adaptació de la forma transcrita *tai ji quan*). Els especialistes en xinès recomanen actualment el trasllat dels termes xinesos a partir del sistema de transcripció Pinyin, que és el sistema oficial del Govern xinès i l'únic recomanat per l'ISO com a sistema unitari per al trasllat de les formes xineses a les diferents llengües d'alfabet romànic (vegeu la norma ISO 7098:1991). Darrerament es tendeix a bandejar cada cop més el sistema de transcripció Wade-Giles, que havia estat força difós en català i, en general, a Occident (sobretot en topònims i antropònims) a través del món cultural britànic. Cal destacar, d'altra banda, que a diferència d'altres sistemes de romanització, la romanització Pinyin només utilitza diacrítics per a marcar la tonalitat de les vocals, però no pas per als sons consonàntics, la qual cosa simplifica força l'escriptura. Pel que fa als signes diacrítics emprats en el sistema Pinyin per a indicar la tonalitat de les vocals (ˉ, ˊ, ˇ, ˋ), el Consell Supervisor ha optat per la supressió en un intent, un cop més, de simplificació de les formes catalanes.

Quant als termes procedents de l'hindi o d'altres llengües amb escriptura devanagari, el trasllat és complicat especialment pels nombrosos sistemes de romanització existents, sovint basats en l'ortografia anglesa. Els més reconeguts per a l'hindi són el sistema de transliteració de la Biblioteca Nacional de Calcuta (compartit per la Library of Congress dels Estats Units) i l'establert per l'ISO a la norma ISO 15919:2001, els quals, però, utilitzen nombrosos signes diacrítics (no tan sols en la representació de les vocals, sinó també en la de les consonants) que dificulten la difusió de les grafies entre el gran públic. En aquests casos el Consell Supervisor ha optat, en general, per l'adaptació fonocogràfica dels termes al català, la qual no sol diferir excessivament de les propostes de transliteració, si més no en els casos tractats, tots referits a instruments musicals: *bansuri* (per a *bānsuri*), *dilruba* (per a *dilrubā*), *sarangui* (per a *sāraṅgī*), *xenai* (per a *śahnāī*), etc.

3.1.3. Variació en la llengua d'origen i influència de la vehiculació

Les dificultats a l'hora de traslladar terminologia des de llengües llunyanes al català no s'acaben, però, amb la fixació de sistemes de transliteració i transcripció, sinó que hi ha altres factors que compliquen el procés i que també cal tenir presents. Un d'aquests factors és el fet que un mateix concepte pot rebre en la mateixa llengua de partida denominacions diferents, i aleshores cal decidir a partir de quina de les diferents variants és preferible de fer l'adaptació, una tria que no sempre és fàcil. En els termes procedents de l'àrab aquest punt és especialment rellevant, ja que l'àrab és una llengua parlada en un territori molt extens i molt divers i, per tant, amb una gran diversitat dialectal. Recórrer a les formes estàndard de l'àrab clàssic podria ser una solució a aquest problema, però sovint és una opció poc factible a causa de la gran llunyania que hi ha entre les denominacions de la llengua clàssica i les denominacions de la llengua popular, que són les que s'han estès entre nosaltres. El terme *hummus*, per exemple, es tendeix a pronunciar en algunes zones *hommos*; *falàfel* seria, seguint l'àrab clàssic, *falāfil*, i *kefta* es pronuncia en alguns llocs *kafta*, en àrab clàssic és *kufṭa* i en persa, hindi, urdú i turc és *kofta*. Aquest darrer exemple mostra que de vegades el dilema entre formes ultrapassa les fronteres entre llengües: en aquesta mateixa línia, *búrgul* és una adaptació feta a partir de l'àrab, però el mateix concepte existeix en turc i es coneix amb la forma *bulgur*; la decisió sobre quina llengua cal triar en aquest cas per a fer l'adaptació del terme al català (l'àrab o el turc) pot ser discutible: si tenim en compte la influència lingüística directa, semblaria que ha de ser l'àrab (*búrgul*), però si tenim en compte la denominació majoritària

del concepte en altres llengües properes (en anglès, per exemple) hauríem de decidir-nos per la forma turca (*bulgur*).

En alguns casos també es fa necessari tenir present —tal com passa, de fet, amb qualsevol altre manlleu— no tan sols la llengua originària o de procedència dels termes, sinó també la llengua per mitjà de la qual s'han vehiculat fins a la nostra, que no han de coincidir necessàriament. Si la influència d'una llengua vehicular ha estat realment important en la implantació del terme, aquesta influència probablement s'haurà de reflectir en la solució adoptada finalment, tot i que segons el cas això pot ser més o menys discutible. Així, per exemple, en el cas de *tabule* (adaptació de l'àrab *tabūla*) es va optar per la forma lingüísticament més acostada a la llengua d'origen, malgrat que entre els parlants catalans té una certa popularitat la denominació afrancesada *tabulé*.

3.2. LA IMPORTÀNCIA DE LA TRANSMISSIÓ ORAL

Un altre dels factors que estan determinant els processos d'incorporació de formes manllevades és el pes creixent de les transmissions orals. Aquest element, que ja ha estat posat en relleu en moltes de les aportacions gramaticals dels últims anys, també afecta el terreny dels manlleus.

Per una banda, la pronunciabilitat, el fet que una forma lingüística sigui més fàcilment pronunciable que una altra, ha esdevingut un punt clau per a afavorir la implantació d'una determinada forma en el corpus. Per exemple, els mitjans de comunicació catalans en general van donar prioritat a la sigla anglesa *SARS* per davant de la forma equivalent catalana *SRAG*, per a referir-se a la *síndrome respiratòria aguda greu*, mentre que en canvi, i probablement pels mateixos motius, anys abans s'havia preferit la sigla catalana *SIDA* (posteriorment lexicalitzada, *sida*) en comptes de l'anglesa *AIDS* per a denominar la *síndrome d'immunodeficiència adquirida*. De fet, la pronunciabilitat sempre ha estat important en els processos d'incorporació de mots, però amb la comunicació audiovisual encara ha guanyat més pes. I la generalització de l'ús dels manlleus en aquests contextos de comunicació oral (ràdio, televisió, etc.) comporta també la generalització del dubte sobre la millor manera de pronunciar-los: cal aproximar-se a les pronúncies originals o cal afavorir les adaptacions?; i si optem per les adaptacions, les hem de fer a partir de la grafia, o bé a partir de la pronúncia original? Si en les informacions culturals d'un informatiu s'anuncia que un escriptor català ha publicat un poemari de *haikus* (un tipus d'estrofació japonesa), què hem de proposar al locutor?: que pronuncii *haiku* aspirant la *hac*, com sembla que és la pronúncia original, o que ho pronuncii fent la *hac* muda com és habitual en català, o fins i tot que pronuncii *haikú*, que és la pronúncia d'influència francesa que es va popularitzar a principis del segle xx? I encara es pot notar que en aquest cas també queda afectada la possible apostrofació o no de la forma (*el haiku* o *l'haiku*), i la possible adopció de pronúncies interferides, que en el cas català, amb la interferència constant especialment del castellà i de l'anglès, també s'ha de tenir molt en compte.

El respecte a la llengua original porta a una solució, i el respecte a la llengua en què s'està produint el missatge pot portar a la solució oposada. És un aspecte que difícilment admet una solució aplicable a tots els casos: caldrà posar sobre la taula més arguments rellevants, com ara la generalització o l'especialització de la forma, la dificultat de la pronúncia original, el tractament que han fet d'aquella forma altres llengües, el context en què es produeix la comunicació, etc.

3.3. EL CONTEXT MULTILINGÜE

Un altre element relacionat amb els manlleus que ha de merèixer més atenció té a veure amb la generalització del coneixement de més d'una llengua entre la població. És una realitat inqüestionable que en societats com la catalana cada vegada és més freqüent que els parlants puguin parlar més d'una llengua (de fet, en el cas català, és habitual que se'n coneguin almenys tres). I aquest fet, que ningú no dubta de considerar positiu, també té una conseqüència en la manera d'assimilar les formes manllevades. La tendència històrica era adaptar fònicament i gràficament els manlleus, i en aquest comportament hi influïa de manera evident el desconeixement de com es comportava la llengua d'origen. Avui, però, en l'àmbit europeu, per exemple, la gran majoria de la població, encara que no parli gaire bé l'anglès o el francès, sap amb força precisió com es pronuncien formes angleses com *piercing* i *green*, o franceses com *amateur* i *au pair*. Si, per manca d'alternatives catalanes tradicionals o per algun altre motiu, aquestes formes s'han d'incorporar al corpus, caldrà valorar fins a quin punt són necessàries i viables adaptacions gràfiques com *pírcing*, **grin*, **amater* i **oper*. Des del 1932, per exemple, consta al diccionari normatiu català una forma d'origen anglès com *handicap*: quan un alumne pronuncii aquest mot amb fonètica anglesa, com hi ha de reaccionar el professor de llengua catalana?; és lògic demanar a aquest mateix alumne que conegui la fonètica anglesa però que escrigui *l'handicap* i pronuncii la hac muda i la paraula aguda en un text català?

Més enllà de la pronúncia i de casos que afecten llengües properes, la generalització de determinats coneixements també té conseqüències en la incorporació de manlleus. Des del punt de vista del significat, la precisió denominativa resulta fonamental i semblen haver quedat lluny els temps en què ens atrevíem a batejar com a *pinya* una fruita tropical (la *nanà* o *ananà*, en guaraní) que poc té a veure amb el fruit del nostre pi. Aquesta voluntat de precisió fa difícil també el tractament de certs manlleus incorporats fa molt temps, i que des d'una perspectiva sincrònica presenten grafies potser poc adequades, com el cas de la forma *budisme* i altres derivats de *Buda*, que a partir de determinats criteris caldria escriure *Buddha* i *buddhisme*. En aquests casos un cop més esdevé imprescindible l'estudi detallat de cada element, i no perdre de vista tampoc la importància de la tradició, la necessària prudència en qualsevol innovació i la necessitat d'una certa estabilitat gràfica en qualsevol procés de codificació.

Un altre aspecte afectat és la morfologia: quan el parlant introdueix un manlleu al sistema lingüístic que utilitza tendeix a aplicar-hi les regles morfològiques habituals en aquest sistema; així, un catalanoparlant farà el plural de *talibà* afegint-hi una ena i una essa, *talibans*, prescindint del fet que el plural persa original sigui *taliban*. I això es produeix amb més regularitat en els casos de manlleus de llengües més allunyades, de les quals el parlant no coneix els sistemes de formació dels plurals, de les formes femenines, etc. Ara bé, a mesura que es generalitza el coneixement d'un altre idioma, es pot observar una tendència a fer servir la forma del plural original; per exemple, com hem esmentat abans, entre els experts de determinades especialitats hi ha molta tendència a utilitzar les formes de plural llatines (en art, per exemple, *vanitates* en comptes de *vanitas*); igualment, els especialistes en música parlen de *lieder* (i no de *lieds*) i, fins i tot, de *liederístic* (i no de *liedístic*).

Sembla que aquesta mena de vacil·lacions són fins a cert punt inevitables, perquè obeeixen a un procés que demana temps per a estabilitzar determinades solucions. Però, com hem vist abans, avui el temps és un valor molt escàs. En tot cas, la generalització de coneixements lingüístics és un altre dels aspectes que les persones que fixen l'estàndard han de tenir en compte necessàriament per mirar d'assegurar la coherència en el procés d'incorporació dels mots propis d'altres llengües.

3.4. NOVES EINES PER A LA GESTIÓ I LA REPRESENTACIÓ DE LA INFORMACIÓ

L'eclosió de les noves tecnologies i de la xarxa Internet ha introduït també, a banda de nova terminologia i d'una difusió massiva de nous termes d'àmbits diversos, canvis decisius en el mateix procés de recerca terminològica i en la representació i divulgació del coneixement. Així, si bé fa pocs anys les obres escrites permetien dur a terme recerques terminològiques completes i exhaustives, actualment la informació especialitzada sobre els termes, a banda de la que pot proporcionar el diàleg directe amb l'expert, es recull gairebé de forma íntegra a la xarxa. Internet dóna accés a un volum de documents impensable fins fa pocs anys i permet també extreure informació sobre l'ús dels termes, tant dins de la comunitat científica com dins de la comunitat general de parlants. L'ús d'Internet s'ha convertit, per tant, en un esglaó indispensable en l'escala de la recerca en terminologia i, tot i que a hores d'ara dir això pugui semblar una banalitat, cal recordar que és un aspecte relativament nou que en només una dècada ha capgirat completament els nostres hàbits de treball. D'altra banda, però, Internet obliga el codificador a fer una ponderació de la informació molt exhaustiva i a establir un control estricte sobre els documents de consulta i sobre la fiabilitat i la representativitat d'aquests documents. Si la ponderació de les fonts ha estat sempre un principi bàsic de la recerca terminològica, la diversitat de la informació recollida a Internet fa que aquest punt s'hagi de tenir actualment molt més en compte que fa uns anys.

La transmissió d'informació és avui tan ràpida que quan el coneixement es recull en obres editades en paper, sovint la terminologia amb què es vehicula ja ha tingut una gran difusió a través d'altres mitjans. També és cert, però, que són aquests mateixos mitjans difusors els que permeten que els nous termes arribin abans als organismes de normalització i puguin tractar-se i fixar-se amb una certa rapidesa, gairebé alhora que es difonen, de manera que el grau d'intervenció també pot ser superior. La contrapartida, això sí, és el perill de la neologia efímera i la fluctuació conceptual: mai com ara no ha calgut qüestionar-se tant la necessitat veritable de normalitzar determinats termes, fins a quin punt un concepte pot ser passatger o com cal fixar (si és que cal) una denominació quan el concepte no està encara prou consolidat. Són aspectes que afecten la mateixa base onomasiològica del treball terminològic, que metodològicament parteix de l'establiment d'un concepte per a trobar la millor forma de denominar-lo. És en aquest punt on la figura de l'especialista pren rellevància i es reforça. És fonamental que l'expert tingui una actitud oberta davant la difusió del coneixement especialitzat no tan sols entre la comunitat experta sinó també entre la població general, i que prengui consciència que la seva implicació en la detecció de les noves necessitats i en la difusió és fonamental perquè els termes es transmetin de manera precisa i adequada.

Precisament quan s'aborda la difusió del coneixement entre els especialistes i els que no ho són, prenen importància també altres aspectes que potser fa uns anys haurien resultat menors. Per exemple, el del tractament tipogràfic que han de rebre les formes manllevades en els diversos documents. La generalització de formes molt sofisticades d'autoedició de textos facilita l'ús de recursos tipogràfics que poc temps enrere eren només a l'abast dels especialistes en edició, i que tradicionalment han estat eines d'ajuda a la representació de manlleus en els textos (la cursiva, principalment). Això també planteja la necessitat d'establir criteris clars per a l'ús de determinats marcatges gràfics, ja sigui en l'àmbit concret de la lexicografia, ja sigui en qualsevol altra manifestació escrita.

Com és prou sabut, hi ha una convenció força general segons la qual la cursiva és el recurs més adequat per a marcar una forma manllevada a una altra llengua dins del discurs escrit. Però, què cal escriure en cursiva? Tots els manlleus, o només els manlleus no adaptats a l'ortografia de la llengua d'arribada? Si proposem de marcar amb cursiva tots els manlleus no

adaptats,¹⁸ estarem proposant que formes tan generals com *croissant*, *whisky*, *jazz* o *rock*, en alguns casos fins i tot amb derivats en català, també s'escriguin en cursiva. I hi ha força casos en què la frontera entre l'adaptació i la no-adaptació no és nítida (en llatínismes com *in situ*, *in vitro* i *in fraganti*, per exemple, en què només en el tercer cas hi ha una adaptació que la majoria dels usuaris no identifiquen com a tal), amb la qual cosa la majoria d'usuaris no sabrien si el marcatge amb cursiva és pertinent o no.

Es fa necessari, doncs, que des dels àmbits especialitzats de la lexicografia i la lingüística s'estableixin criteris d'actuació que orientin els usos generals. Per tant, s'imposa tractar amb molta cura la representació que fem d'aquest tipus de mots en els diccionaris. El marcatge d'alguns diccionaris, que donen en cursiva o amb un asterisc les formes no adaptades a l'ortografia catalana, no sembla suficient, perquè podria suggerir que aquesta forma *s'ha d'escriure en cursiva*, necessàriament, i com hem vist, aquesta indicació pot ser com a mínim exagerada en determinats contextos.¹⁹

En aquest sentit, una opció seria que els diccionaris recollissin les grafies adaptades o no dels manlleus i, en tot cas, marquessin d'alguna manera la llengua d'origen del mot, si més no en els casos en què la pronúncia que se'n sol fer, o que en fan els especialistes, no coincideix amb la que faria un parlant de la llengua que no conegui el mot. Per exemple, un catalanoparlant que en un diccionari observi l'entrada *performance* amb la marca de manlleu de l'anglès pot deduir que la lectura que cal fer del terme no es correspon generalment amb la que faria si aquest fos un terme patrimonial que tingués aquesta grafia. Al TERMCAT s'aplica aquest marcatge, que té, amb tota la intenció, un cert marge d'ambigüitat, perquè no explícita exactament la pronúncia que es proposa, de manera que si, amb el temps, un terme es va incorporant al cabal lèxic general i la pronúncia que es generalitza respon progressivament als patrons propis de la llengua d'arribada, es podrà considerar que el terme ha seguit el procediment normal d'adaptació.

La divulgació del coneixement especialitzat tècnic i científic ha experimentat en els últims anys una evolució molt important, amb uns mitjans de comunicació que esborren cada dia més les fronteres entre allò que es pot considerar propi dels àmbits especialitzats i el que arriba a difondre's de manera general. Per tant, les indicacions que fem per al marcatge tipogràfic

18. Aquesta és la proposta que consta actualment a l'esborrany de *Gramàtica normativa* que l'IEC ofereix al web, que diu:

«La lletra cursiva (dita també lletra itàlica o itàlica, o simplement cursiva), inclinada cap a la dreta imitant més o menys la lletra manuscrita, s'empra per a destacar determinades paraules dins del text. S'escriu en cursiva per a indicar que es reproduceix una paraula, un fragment o un text com apareix en un altre context (títols d'obres, de publicacions, etc.) i per a conferir èmfasi (textos objecte de consideracions metalingüístiques, mots clau que es volen destacar, etc.); també s'hi escriuen les paraules o expressions estrangeres i no adaptades al català: El Premi Crexells del 1932 va ser atorgat a l'obra *Vida Privada*. El DGLC és el *Diccionari general de la llengua catalana* (convé notar que la sigla no s'escriu en cursiva). Com es tradueix *ciutat* a l'anglès? Treballa en un *snack-bar*. El dubte de Hamlet, *to be or not to be*, encara captiva la humanitat.»

Potser seria prudent, a la vista del que s'observa respecte dels manlleus i a altres detalls, que aquesta referència es matisés més. L'exemple proposat (*snack-bar*) ja consta en rodona en una obra lexicogràfica general editada recentment, i el context en què es proposa no sembla justificar precisament l'ús de la cursiva.

19. La indicació més adequada, si ens fixem en el que es pot deduir de la consulta a la majoria d'obres que han teoritzat sobre aquest aspecte, la trobem a Pujol-Solà (2000), que assenyalen que «En realitat no hi hauria cap raó per sostreure els mots i les locucions estrangeres a l'obediència de la proposta general», la qual es concreta amb aquesta formulació: «La regla general demana posar en cursiva els mots i les expressions que convé destacar per diversos motius però als quals no es vol afegir cap connotació. A diferència de les cometes, com veurem, la cursiva confereix un èmfasi purament visual, neutre des del punt de vista semàntic.» Per a més informació sobre aquest aspecte, vegeu Mestres / Costa / Oliva / Fité (2000: 95-98), Nogué / Riera (1996), Ruaiç (1998); també pot ser útil consultar les obres referides a les llengües veïnes, especialment Martínez de Sousa (2004).

dels manlleus han de ser aplicables per totes les persones que divulguen el coneixement científic i tècnic. En aquest sentit, probablement caldrà donar criteris prou flexibles, i que tinguin en compte aspectes com l'adequació textual a l'hora d'aplicar marcatges: quin tipus de text es-tem produint, en quin canal, per a quins lectors, etc.

4. ORIENTACIONS I CRITERIS PER AL TRACTAMENT DELS MANLLEUS

Un cop feta una anàlisi de la tipologia de manlleus, de les possibles reaccions del sistema lingüístic davant de les formes manllevades i de les noves perspectives que s'obren en aquest terreny, oferim tot seguit una descripció succinta dels criteris amb què encara aquest aspecte el Consell Supervisor del TERMCAT.

4.1. EL MANLLEU EN EL SISTEMA LINGÜÍSTIC CATALÀ: ACTUACIONS ESTANDARDITZADORES

Des dels primers esforços estandarditzadors, els organismes encarregats d'aquesta tasca, primerament i principalment la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, han procurat que l'admissió de manlleus en la llengua catalana es produís d'una manera mínimament ordenada. De fet, ja en l'obra de Fabra es pot identificar aquest esforç de mesura, ja que hi fa constar moltes de les formes manllevades d'ús més habitual en el seu temps (*cursi, hoquei, quartilla, conyac, cabaret, film*), però també n'exclou d'altres (*zepeli, vodevil*).²⁰ Tampoc no es pot oblidar, un cop més, la tasca que es va dur a terme en la preparació de la *Gran enciclopèdia catalana*, que va incloure un gran nombre d'entrades manllevades que el pas del temps havia fet imprescindibles, especialment en els àmbits tècnics i científics, amb uns criteris sistemàtics i coherents amb el que solen fer altres obres paral·leles en altres llengües. Així, per exemple, s'ha de destacar el gran treball fet, com ja hem dit, en els aspectes de transliteració i transcripció de mots propis de llengües que es grafien amb alfabetos no llatins; o la importància que es donava a aspectes que avui tothom coincideix a considerar imprescindibles, com ara el criteri interlingüístic (la valoració de quin tractament donen a una determinada forma manllevada la resta de llengües), o el respecte per les recomanacions d'organismes amb capacitat estandarditzadora internacional (ISO, IUPAC, etc.).

Des del 1985, l'any de la seva creació, s'ha encomanat al Centre de Terminologia TERMCAT la coordinació de les actuacions en matèria de terminologia tècnica i científica. Paral·lelament a l'activitat constant de normalització i difusió terminològica, el TERMCAT feia explícita la necessitat i la voluntat de regulació de l'admissió de manlleus amb la publicació l'any 1990, com a primer número de la col·lecció Criteris Lingüístics per a la Terminologia, de l'opuscle titulat *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*. En el número 4 de la mateixa col·lecció editava l'any 1992 el títol *Plural dels manlleus*, que completava la informació donada en el primer llibre pel que feia a aspectes morfològics. Actualment el Consell Supervisor del TERMCAT ja té publicada una proposta d'actualització, refosa i ampliació d'aquests dos volums, titulada *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*.

El Consell Supervisor del TERMCAT manté una coordinació constant amb l'Institut d'Estudis Catalans (un membre de la Secció Filològica el presideix, i dos components més d'aquest

20. Vegeu Colon / Soberanas (1985: 220-221) i Bruguera (1985).

organisme són designats des de l'IEC). Aquesta coordinació assegura una coherència en el tractament dels manlleus respecte de les actuacions de la Secció Filològica pel que fa al lèxic general i al lèxic especialitzat que es considera d'interès comú. La corporació acadèmica feia explícita, en el diccionari normatiu de l'any 1995, la voluntat de mantenir-se en un prudent camí del mig entre el «diccionari de la llengua pròpia i [l']inventari d'estrangerismes»:

Mentrestant, s'ha produït un auge espectacular en les relacions internacionals a tot el món, que ha posat en circulació innombrables mots d'altres llengües, especialment anglesos, els quals, en el nostre cas, impregnen enunciats escrits i orals de la llengua catalana. La Secció Filològica, abans de procedir a cap incorporació, s'assegurarà bé sobre la conveniència, sobre la viabilitat i sobre la durabilitat d'aquestes possibles noves peces de la lexicografia. [...] L'adaptació sembla que és el destí de tots els manlleus acceptats, a mesura que s'aniran consolidant. Ara bé, davant l'allau de tants mots forasters, en no poques ocasions ha semblat més aconsellable d'esperar, abans d'acceptar-los, fins a veure si la gent els assimila o els rebutja, sobretot en casos que no semblen de necessitat urgent. (DIEC: xxxiv)

Val la pena observar que ni en el prefaci escrit per Fabra l'any 1932, ni en el de Carles Riba de l'any 1954, en el *Diccionari general de la llengua catalana* no es feia cap esment a la qüestió de l'adaptació o l'adopció dels manlleus. En canvi, en el pròleg al *DIEC*, aquest assumpte mereix repetidament l'atenció d'Antoni M. Badia i Margarit. Resulta significatiu, per tant, adonar-se que el tractament dels manlleus sembla una preocupació relativament recent en la lexicografia catalana, especialment si ens fixem en els manlleus que no procedeixen del castellà, i que s'hi incorporen referències a aspectes com la pronúncia i la representació tipogràfica, que com acabem de veure, avui no es poden deixar de considerar. N'és una bona mostra aquest altre fragment de la introducció:

D'altres vegades les absències de mots al diccionari acadèmic corresponen a conceptes forasters que encara no han estat traduïts o adaptats al català i no hi ha més remei que expressar-los en la llengua que n'és portadora. En pot ésser un bon exemple el mot *geisha* (que expressa un concepte de la cultura japonesa: 'jove educada en el ball, cant, declamació i música, i en l'art de servir el te i de conversar', no fàcil de copsar per a la mentalitat occidental i que ens arriba sota la forma d'un mot anglès). Davant de casos així, molta gent es demana: "Doncs, com ho haurem de dir?". També ara hem de tranquil·litzar el lector que s'inquieta per aquestes indecisions aparents. En casos així ens valem de la forma gràfica estrangera, que se sol escriure en cursiva i pronunciar tot acostant-se, amb més o menys justesa, a la fonètica original, en espera del resultat que ens oferirà l'ús espontani de cada mot en qüestió. Tampoc ací no manquen diccionaris que, ja del primer moment ençà, assagen unes solucions que si més no seran objecte d'atenció per part de l'Institut, quan se'ls haurà d'atribuir forma catalana duradora. Mentrestant hom també pot recórrer a les enciclopèdies, per a precisar conceptes, o als diccionaris d'altres llengües, per a recollir informació a través de llurs transcripcions. (DIEC: xxiv)

Per completar aquesta brevíssima ullada històrica a les actuacions principals en l'àmbit de la codificació dels manlleus, consignem les dues obres lexicogràfiques de caràcter general més recents (el *Gran diccionari de la llengua catalana*, de 1998, i el *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*, del 2000). Tant l'una com l'altra incorporen un bon nombre de manlleus encara no normatius. L'obra d'Enciclopèdia Catalana es presenta amb un aval de la Secció Filològica de l'IEC que esmenta, precisament, que una de les diferències entre aquesta obra i el diccionari normatiu és «el criteri d'acceptació de manlleus, que pot ésser més o menys restrictiu, més o menys orientat per una activitat de tanta urgència quotidiana com la pròpia dels mitjans de comunicació». El diccionari d'Edicions 62 presenta en aquest sentit una voluntat

explícita de distingir-se també per la introducció d'un «Repertori força extens de xenismes: paraules i locucions d'ús actual procedents d'altres idiomes».

4.2. EL TRACTAMENT DELS MANLLEUS EN TERMINOLOGIA

Ja hem esmentat que la terminologia té, respecte de la llengua general, unes particularitats que fan necessari fer-ne un tractament específic, perquè, tot i que comparteix els recursos lingüístics de la llengua general, hi ha aspectes que no hi tenen aplicació, o que n'hi tenen en un grau molt divers del que correspondria al lèxic comú. En el cas dels manlleus aquestes diferències també són una evidència, especialment pel caràcter denotatiu o connotatiu que solen tenir els manlleus en un àmbit o en l'altre.²¹

En els àmbits d'especialitat, el terreny propi de la terminologia, es pot observar que els manlleus hi tenen un pes important per diverses raons. En primer lloc, com ja s'ha comentat abans, el manlleu sol portar associades les idees d'innovació i de precisió semàntica, perquè sovint comporta la incorporació d'un nou radical lèxic que per al parlant de la llengua d'arribada no té associat cap altre concepte, i aquest aspecte és especialment important en el llenguatge tècnic i científic, en què hi ha una forta tendència a preservar la univocitat entre denominacions i nocions.

En segon lloc, el manlleu contribueix a l'estandardització internacional dels llenguatges d'especialitat: per a afavorir la intercomunicació de les comunitats científiques i professionals es tendeix a reduir les diferències entre les llengües de comunicació tecnicocientífica, i fins i tot hi ha algunes ciències i tècniques en què la terminologia té, d'una manera més o menys explícita, un caràcter convencional que cal respectar íntegrament en qualsevol llengua, com per exemple en certes expressions i codis utilitzats internacionalment en les duanes o en els aeroports, en les denominacions científiques de la zoologia, la botànica i les ciències de la salut, en la formulació matemàtica i química, etc. Per tant, és particularment rellevant el paral·lelisme amb les altres llengües de comunicació, sobretot les més properes i les lingüísticament emparentades, sense oblidar, tanmateix, que cada llengua pot tenir un comportament i un caràcter diferent: no sempre allò que en una llengua és designat amb un sol mot pot ser designat també amb un sol mot en la resta de llengües, i les diverses llengües poden establir segmentacions de la realitat no exactament coincidents (distincions que en una llengua són naturals no semblen necessàries en altres llengües).

4.3. ELS CRITERIS DEL CONSELL SUPERVISOR DEL TERMCAT

Tenint en compte les característiques generals del fenomen del manlleu, les tendències que s'observen en aquest terreny en els últims temps, i les característiques pròpies dels llenguatges d'especialitat, el Consell Supervisor del Termcat basa la seva actuació, pel que fa al tractament dels manlleus en terminologia, en els principis següents:²²

21. Per a una interessant reflexió sobre els processos de codificació i d'elaboració aplicats als àmbits més relacionats amb els llenguatges denotatius i a l'activitat de creació lingüística més orientada a l'expressivitat, vegeu Lamuela (1984: 73-74).

22. Com hem indicat abans, en el moment de la redacció d'aquest article el Consell Supervisor del TERMCAT té elaborada una publicació que explica els criteris de tractament dels manlleus. En aquest apartat de l'article els resumim, i remetem el lector interessat a la consulta del material complet (www.termcat.net).

1. Priorització de l'alternativa catalana que respongui als procediments neològics interns.
2. Quan l'alternativa no sigui possible, adequació del manlleu al sistema lingüístic o, si l'adaptació no és pertinent, adopció de la forma manllevada sense modificacions.
3. Introducció del manlleu o del calc imprescindible tenint en compte el conjunt de la llengua i el llenguatge d'especialitat.
4. Respecte a les normes internacionals pròpies de cada àrea.
5. Respecte a les tendències terminològiques de cada àrea d'especialitat (grau de tecnicitat, llengües de més influència, etc.).
6. Cerca del consens dels professionals per a garantir l'acceptació social i l'ús de la forma més adequada.

Tenint en compte això, el Consell Supervisor del TERMCAT considera que es poden incorporar al sistema lingüístic els manlleus que tenen les característiques següents:

a) Formes creades amb elements cultes procedents del llatí o del grec. La formació de termes mitjançant aquest procediment és recomanada per la norma internacional ISO R/860²³ i es produeix també en la resta de llengües. En rigor, aquest tipus de formació podria no considerar-se pròpiament com un manlleu, sinó com un tipus de derivació o de composició, perquè parteix d'uns elements llatins i grecs que, des d'una perspectiva sincrònica, formen part del cabal lèxic de la llengua. Tanmateix, el fet que sovint els termes d'aquest tipus es creïn o ens arribin vehiculats per altres llengües justifica que es considerin en aquest apartat. S'ha de tenir en compte que es tracta d'un recurs molt utilitzat en determinades àrees d'especialitat —com per exemple, en l'àmbit de la medicina o de la biologia— i pràcticament inexistent en d'altres —per exemple, els esports o la gastronomia. En serien exemples formes com *al·lèrgogen*, *bioètica*, *criosublimació*, *fotocromia*, *gemmoteràpia*, *hemianopia*, *lissencefàlia*, *oogàmia*, *tanatopràxia* o *zooteràpia*.

b) Manlleus que han passat a ser d'ús corrent en la llengua general, ja sigui adoptats o adaptats, com ara *gaspaxo*, *jazz*, *kiwi*, *karate*, *vàter* o *whisky*.

c) Manlleus que s'han integrat dins el sistema lingüístic i han donat lloc a sèries derivatives o compostives, com ara *atrezzo* (*attrezzista*), *ros* (*motocròs*), *esprint* (*esprintador*, *esprintar*), etc.

d) Manlleus de base toponímica o antropònica. El fet que derivin d'un topònim o d'un antropònim identificable desaconsella substituir el manlleu per altres denominacions alternatives, i és recomanable mantenir la grafia del mot del qual deriva per a facilitar-ne la identificació. En poden ser exemples formes com *asiago*, *brie*, *embut de Büchner*, *chester* o *cheshire*, *devonià*, *matràs d'Erlenmeyer*, *faraday*, *gloucester*, etc. En algun d'aquests termes l'adopció directa de la forma manllevada és reforçada pel fet que la mateixa grafia aporta una certa informació sobre l'origen del concepte. En canvi, en alguns altres casos ja és tradicional l'adaptació gràfica del manlleu o de la base sobre la qual es construeix, o en resulta molt còmoda l'adaptació perquè pràcticament no es modifica la grafia original (com en els casos de *bordeus*, *itàlic*, *montàsió*, *pròvola*, *ragusà*, *rocafort*, *santnectari*, *xampany*, *xerès*).

e) Manlleus que no tenen una alternativa catalana genuïna que ocupi el mateix camp semàntic i que dins del seu àmbit d'especialitat tenen un ús general, sovint de manera paral·lela en diverses llengües. Entre aquests manlleus es poden distingir:

23. Per a més informació sobre aquest procediment de formació de termes, vegeu el criteri del Consell Supervisor del TERMCAT *Formació de termes amb elements cultes*.

e.1) Manlleus la forma dels quals es pot adaptar al sistema lingüístic català sense modificacions gràfiques que en dificultin la identificació (*bodi, bric, brífing, xat, disquet, màrqueting*).

e.2) Manlleus l'adaptació dels quals donaria lloc a formes gràficament molt allunyades de la denominació de partida, les quals podrien resultar inidentificables (*au-pair, chaise-longue, eagle, roux, vacherin, wedge*).

f) Xenismes, que denominen conceptes propis d'una altra cultura, a la qual s'associen, i que no tenen una alternativa en la llengua d'arribada, com ara *encierro, fàtua o sari*. En molts d'aquests casos convé tenir en compte els criteris de transliteració i transcripció des de la llengua de partida al català, la possible implantació de transcripcions pròpies d'altres idiomes, que actuen de llengua vehicular, i la conveniència o no d'adaptar completament els termes a l'ortografia catalana, com hem vist abans.

En canvi, el Consell Supervisor del TERMCAT considera que no caldria incorporar al sistema lingüístic els manlleus que tenen les característiques següents:

a) Manlleus que tenen un equivalent exacte en la llengua d'arribada, com ara *container* per *contenedor*, o *rucola* per *ruca*.

b) Manlleus que poden ser substituïts per una forma alternativa descriptiva i transparent semànticament, que sigui identificable i que pugui ser acceptada pels especialistes, com ara els ja prou coneguts casos de *hardware* i *software* (*maquinari* i *programari*, respectivament), i molts altres: *flysurf* → *surf d'estel*; *e-mail* → *correu electrònic*, *missatge electrònic* o *adreça electrònica*; *hit parade* → *llista d'èxits*; *share* → *quota*; etc.

c) Manlleus que no són adequats des del punt de vista formal o conceptual en la llengua original (com ara una formació híbrida, una distribució semàntica poc clara que genera ambigüïtat, falta de transparència semàntica, etc.). En pot ser un exemple el cas del manlleu de l'anglès *freeware*, que de fet fa referència a dos conceptes diferents, el *programari gratuït* i el *programari lliure*.

d) Manlleus procedents de marques registrades. Malgrat que se solen popularitzar en la llengua general, pot haver-hi restriccions legals que en dificultin o impedeixin l'adaptació formal. Per això és recomanable buscar una forma de denominació alternativa que es pugui aplicar a tots els productes semblants, com en els casos de *Post-it*® → *nota adhesiva*, *Velcro*® → *veta adherent* o *Carpule*® → *cartutx d'anestèsia*. Naturalment, en alguns casos, la marca comercial esdevé tan generalitzada que es pot considerar integrada a la llengua, com un mot comú (*fòrmica, vamba*, etc.).

Pel que fa als calcs, el Consell Supervisor del TERMCAT considera que es poden incorporar al sistema lingüístic si tenen les característiques següents:

a) Calcs que impliquen una extensió semàntica que comparteix les propietats del significat bàsic del mot genuí, com en el cas de *lluneta*, un terme de geologia que procedeix del francès *lunette*; *lluneta* consta al diccionari i designa conceptes que comparteixen la característica de tenir forma de mitja lluna.

b) Calcs que es valen dels recursos de derivació, composició o sintagmació d'acord amb el sistema gramatical català, i amb un significat adequat al concepte designat, en sentit recte o figurat, especialment quan són d'ús freqüent en determinats camps. Sovint la forma que tenen fa que no es percebin com a calcs. En serien exemples casos com el de *ordinador de butxaca* (*pocket computer*), o del terme de rugbi *taloner* (del francès *talonneur*).

En canvi, els calcs que no es consideren adequats són els que tenen les característiques següents:

a) Calcs que designen el mateix concepte que altres paraules o formacions catalanes, com el cas de **estat de l'art*, en l'àmbit de la recerca, de l'anglès *state of the art*, perquè en català ja hi ha el terme *estat de la qüestió* amb aquest significat.

b) Calcs amb algun element gramaticalment o semànticament poc adequat al sistema lingüístic català, com l'exemple de **fusteria metàl·lica*, del francès *menuiserie métallique*, a través del castellà *carpinteria metálica*, en comptes de *tancaments metàl·lics*, perquè *fusteria* no s'adiu semànticament amb l'adjectiu *metàl·lica*.

c) Calcs que no són viables des del punt de vista de l'ús perquè no són transparents semànticament, perquè poden tenir connotacions negatives o perquè la forma manllevada ja està totalment implantada. En pot ser un bon exemple el cas de **línia calenta*, de l'anglès *hot line*, en comptes de *línia permanent*, per a fer referència a una línia telefònica d'assessorament o d'assistència tècnica, que es considera inviable perquè el calc podria fer pensar erròniament que es tracta d'un altre tipus de servei.

Respecte de la flexió dels manlleus, el Consell Supervisor es fa ressò de la tendència natural i espontània dels parlants, i considera que, malgrat els diferents comportaments morfològics de les llengües d'origen, les formes manllevades tendeixen a adoptar, en més o menys grau, les característiques morfològiques de la llengua d'arribada. Per això, les recomanacions s'adrecen a facilitar la incorporació regular d'aquests elements en el sistema català. Així, en l'assignació de gènere a un manlleu substantiu, es té en compte la terminació del manlleu, el gènere de la llengua de partida, el sexe del referent (si fa al cas) o el gènere assignat en altres llengües romàniques, però cal tenir en compte que el masculí, com a gènere no marcat, és tradicionalment més productiu que el femení quan es tracta d'adaptar un manlleu en català. En la formació dels plurals dels manlleus, es proposa d'afegir regularment la marca flexional *-s*, o les seves variants *-es* i *-os*, a la forma singular, excepte en alguns casos que romanen invariables.²⁴ Voler aplicar sistemàticament el sistema de plural de la llengua d'origen menaria a la proliferació d'excepcions en el sistema lingüístic, les quals difícilment podrien arribar a ser dominades pels parlants. Tanmateix, en alguns casos s'ha generalitzat en el llenguatge d'especialitat la forma de plural originària, la qual sol alternar amb la forma de plural segons la morfologia catalana (*quanta/quàntums*, *länder/lands*). El fet de mantenir el plural de la llengua d'origen obeeix a factors psicològics i socioculturals o a un sentiment de tradició o d'especialització, i particularment a la influència de l'ús més habitual en anglès, però no pas a factors gramaticals. En els manlleus introduïts més recentment, o que són propis d'àmbits molt especialitzats, s'observa una forta tendència a fer el plural sense afegir cap morfema, és a dir, a considerar-los invariables, especialment en les terminacions en *-s*, *-z* i *-sh* (*coullis*, *gauss*). També s'ha de considerar que hi ha determinats manlleus que en la llengua de partida se solen usar en plural i que s'han introduït amb aquesta forma en català, però que en aquesta llengua s'interpreten com a formes de singular i, per tant, afegeixen la marca flexional *-s* per formar el plural. Això s'ha produït principalment en italianismes acabats en *-i* (*espaquetis*, *raviolis*). Pel que fa als verbs manllevats, correntment adopten la primera conjugació, si bé de vegades prenen la forma de *fer* + sintagma nominal.

El Consell Supervisor també ha considerat oportú donar alguna orientació molt general sobre la pronúncia i sobre el marcatge tipogràfic dels manlleus, dos aspectes que, com hem

24. Vegeu la nota 8.

vist abans, provoquen força vacil·lacions en els usuaris, i en els quals la proposta, com en els aspectes morfològics que acabem de comentar, pretén respectar les tendències més generals observades: en el cas de la pronúncia, una tendència a mantenir en els manlleus no adaptats els trets més generals de les llengües d'origen, quan es coneixen; i en el cas del marcatge tipogràfic, la consideració de la cursiva com un element diacrític que depèn no solament de la forma lingüística de cada element, sinó també de consideracions d'adequació textual i comunicativa.

5. CONCLUSIÓ

Les observacions que hem recollit en aquestes pàgines mostren que el fenomen del manlleu es caracteritza avui per un dinamisme extraordinari, i pel fet que les transformacions que està experimentant incideixen també en els processos lèxics generals de la llengua. A remolc d'importants canvis socials, el sistema lingüístic evoluciona ràpidament, i això exigeix que tots els col·lectius implicats directament o indirectament en la codificació i l'estandardització lingüística es dotin dels recursos necessaris per a donar resposta a les noves necessitats. La codificació, per tant, es mostra un cop més com un procés que necessàriament ha de ser continu i obert.

Esdevé, per tant, imprescindible el coneixement profund de les reaccions habituals dels sistemes lingüístics davant de les formes manllevades i dels elements que hi tenen influència (els nous models socials, el paper dels mitjans de comunicació, la inserció en un context multilingüe, l'entrada de nous tipus de manlleu, etc.). La pervivència de la llengua —de qualsevol llengua, però especialment de les llengües que, com la catalana, es troben en una situació encara allunyada de disposar d'un desenvolupament complet en totes les àrees— probablement passa per trobar l'equilibri entre una entrada indiscriminada de manlleus que pot afeblir els recursos propis del sistema, i una autarquia lingüística estèril i empobridora; entre la incorporació constant de formes manllevades necessàries per a respondre a noves necessitats comunicatives, i la difusió d'elements creats a partir de recursos propis que permeti assegurar la configuració de la identitat lingüística. En un terreny tan canviant, la difusió de criteris que ajudin a trobar aquest equilibri és una de les actuacions que poden facilitar el procés d'estandardització i normalització de la llengua, i per això és considerada pel Centre de Terminologia TERMCAT com un dels seus principals objectius.

BIBLIOGRAFIA CITADA

- Cabré 1996 CABRÉ, M. Teresa (1996): “Sobre manlleus i diccionaris”. *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 3. [Barcelona]: Departament de Filologia Catalana. Universitat de Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 39-61.
- Cabré 2000 CABRÉ, M. Teresa [et al.] (2000): “Evaluación de la vitalidad de una lengua a través de la neología: A propósito de la neología espontánea y de la neología planificada”. *La Fabrique des Mots*. París: Presses Universitaires de Paris, p. 91-130.
- Casellas 2001 CASELLAS, David (2001): “L'aparició d'un nou sufix”. *Llengua Nacional*, núm. 34, p. 20.

- Chansou 1984 CHANSOU, M. (1984): "Calques et créations linguistiques". *Meta*. Vol. 29, núm. 3, p. 281-285.
- Colomer/Fargas 2004 COLOMER, ROSA / FARGAS, F. XAVIER (2004): "El tractament dels manlleus en la terminologia catalana: criteris i noves perspectives". *Llengua i Dret*, núm. 40, p. 61-88.
- Coromines 1936 COROMINES, JOAN (1936): "Mots catalans d'origen àrab". *Butlletí de dialectologia catalana*. Vol. 24, p. 1-81.
- DCVB ALCOVER, ANTONI M. / MOLL, FRANCESC DE BORJA (1980): *Diccionari català-valencià-balear*. 10 vol. Palma: Moll.
- DECat COROMINES, JOAN (2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. 10 vol. Barcelona: Curial, La Caixa.
- DGLC FABRA, POMPEU (1983¹⁷ [1932]): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
- DIEC *Diccionari de la llengua catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona; Palma de Mallorca; València: Edicions 3 i 4; Edicions 62; Moll; Enciclopèdia Catalana; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Fargas 2004 FARGAS, F. XAVIER (2004): *Estandardització i manlleus: la diversitat entra dins del corpus*. (Comunicació presentada al Diàleg sobre Diversitat Lingüística, Sostenibilitat i Pau, Institut Linguapax, en el marc del Fòrum 2004, Barcelona [www.linguapax.org])
- Fargas/Montes 2005 FARGAS, F. XAVIER / MONTES, DOLORS (2005): "Nous manlleus, noves perspectives: conseqüències pràctiques per a l'assessorament (I)". *Llengua i Ús*, núm. 32, p. 13-20.
- Fargas/Montes 2005 FARGAS, F. XAVIER / MONTES, DOLORS (2005): "Nous manlleus, noves perspectives: conseqüències pràctiques per a l'assessorament (i II)". *Llengua i Ús*, núm. 33, p. 24-33.
- Fargas/Paloma 2005 FARGAS, F. XAVIER / PALOMA, DAVID (2005): "Els mitjans de comunicació en català i la naturalització del sufix *-ing* en la formació de mots". *Els Marges*, núm. 75, p. 87-98.
- GD62 LÓPEZ DEL CASTILLO, LLUÍS (ed.) (2000): *Gran diccionari 62 de la llengua catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- GDLC *Gran diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1998.
- GEC *Gran enciclopèdia catalana*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986-1989.
- IEC 1990 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990): «Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció dels mots àrabs en català». INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990). *Documents de la Secció Filològica I*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 141-158.
- IEC 1996 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996): «Proposta sobre el sistema de transcripció i transliteració dels noms russos al català». INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1996). *Documents de la Secció Filològica III*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 55-89.
- IEC 2002 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2002): *Gramàtica de la llengua catalana (versió provisional electrònica)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [www.iecat.net]
- IEC 2003 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2003): «Proposta de transcripció de l'hebreu en textos escrits en català». INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2003): *Documents de la Secció Filològica IV*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 39-72.
- Lamuela 1984 LAMUELA, XAVIER (1984): "Fixació i funcionament de la gramàtica normativa", CABRÉ, M. TERESA [et al.] (ed.): *Problemàtica de la normativa del català: actes de les primeres jornades d'estudis de la llengua catalana*: Departament de Llengua Catalana de la Universitat de Barcelona, 30 de setembre i 1 d'octubre de 1983. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 65-90.

- Lamuela/Murgades 1984 LAMUELA, Xavier / MURGADES, Josep (1984): *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Lerat 1988 LERAT, P. (1988): "Le traitement des emprunts en terminographie et en néographie". *Actualité Terminologique*. Vol. 21, núm. 1, p. 15-17.
- López/Mayoral/Pibernat 2000 LÓPEZ, Sílvia / MAYORAL, Cristina / PIBERNAT, Montserrat (2000): "Un nou sufix català: l'-ing". *La neologia en el tombant de segle*. Barcelona: Observatori de Neologia, IULA (UPF).
- Loubier 2003 LOUBIER, Christiane (2003): *Les emprunts: traitement en situation d'aménagement linguistique*. Quebec: Gouvernement du Quebec; Office québécois de la langue française.
- Marquet 1993 MARQUET, Lluís (1993): *El llenguatge científic i tècnic*. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya; Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya.
- Martínez de Sousa 1985 MARTÍNEZ DE SOUSA, José (1985): *Diccionario de lexicografía práctica*. Barcelona: Bibliograf.
- Martínez de Sousa 2001 MARTÍNEZ DE SOUSA, José (2001): *Diccionario de edición, tipografía y artes gráficas*. Gijón: Trea.
- Martínez de Sousa 2003 MARTÍNEZ DE SOUSA, José (2003): *Diccionario de redacción y estilo*. 3a ed. Madrid: Pirámide.
- Martínez de Sousa 2004 MARTÍNEZ DE SOUSA, José (2004): *Ortografía y ortotipografía del español actual*. Gijón: Trea. (Biblioteconomía y administración cultural, 95).
- Mestres/Costa/Oliva/Fitè 2000 MESTRES, Josep M. / COSTA, Joan / OLIVA, Mireia / FITÉ, Ricard (2002 [1995]): *Manual d'estil: la redacció i l'edició de textos*. [Vic]; [Barcelona]: Eumo; Universitat de Barcelona; Universitat Pompeu Fabra: Associació de Mestres Rosa Sensat.
- Montes 2004 MONTES, Dolors (2004): *La societat multicultural: noves exigències neològiques i noves perspectives en el tractament dels manlles* (Comunicació presentada en el marc del IX Simposi Iberoamericà de Terminologia: "La terminologia al segle XXI: contribució a la cultura de la pau, la diversitat i la sostenibilitat", Barcelona, novembre i desembre del 2004).
- Nogué/Riera 1996 NOGUÉ, Neus; RIERA, Elvira (1996): "Fent servir el DIEC". *Llengua i Ús*, núm. 7, p. 33-37.
- Nogué/Riera 1997 NOGUÉ, Neus; RIERA, Elvira (1997): "Fent servir el DIEC" (i II)". *Llengua i Ús*, núm. 8, p. 22-27.
- Payrató 1985 PAYRATÓ, Lluís (1985): *La interferència lingüística: comentaris i exemples català-castellà*. [Barcelona]: Curial; Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Textos i estudis de cultura catalana, 12)
- Pujol/Solà 2000 PUJOL, Josep M. / SOLÀ, Joan (2000³ [1995]): *Ortotipografia: manual de l'autor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*. Barcelona: Columna.
- Ruaix 1998 RUAIX, Josep (1998): *Català complet: curs superior de llengua*. Vol. 3. "Lèxic i estilística". Moià: J. Ruaix.
- Rull 2000 RULL, Xavier (2000): "Aspectes socials i lingüístics dels manlles (I)". *Llengua i Ús*, núm. 18, p. 18-26.
- Rull 2000 RULL, Xavier (2000): "Aspectes socials i lingüístics dels manlles (i II)". *Llengua i Ús*, núm. 19, p. 26-36.
- Rull 2004 RULL, Xavier (2004): *La formació de mots: qüestions de normativa*. Vic: Eumo.
- Santos 1994 SANTOS, J. D. F. P. Dos (1994): "Normalização de empréstimos linguísticos em português". *Terminologías*, núm. 9-10, p. 45-58.
- Termcat 1990 TERMCAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. CONSELL SUPERVISOR (1990): *Manlles i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

- Termcat 1991 TERM-CAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA (1991): *Diccionari de judo*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Diccionaris dels esports olímpics, 9).
- Termcat 1992 TERM-CAT, CENTRE DE TERMINOLOGIA. CONSELL SUPERVISOR (1992): *Formació del plural dels manlleus*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- Torres 1985 TORRES, ALBERT (1985): *Diccionari bàsic català-japonès japonès-català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Diccionaris Enciclopèdia Catalana).

RESUM

El propòsit d'aquest article és, en primer lloc, caracteritzar, des d'una perspectiva fonamentalment sincrònica i aplicada a l'àmbit propi de la terminologia, el fenomen del manlleu en el sistema lingüístic català; en segon lloc, analitzar quines noves perspectives s'obren avui en aquest terreny, fent una atenció especial a un punt que cada vegada adquireix més relleu: el tractament dels manlleus propis de cultures que s'expressen amb alfabet no llatins; i en tercer lloc, exposar amb quins criteris estudia i tracta aquests casos el Consell Supervisor del TERM-CAT. Aquestes reflexions poden tenir interès per a totes les persones que tenen influència en la codificació i l'estandardització de les llengües: els lexicògrafs, els acadèmics i els lingüistes, però també, i especialment, els responsables lingüístics dels mitjans de comunicació, les persones que tenen la comunicació com a principal mitjà de treball, els professionals de l'ensenyament i els col·lectius que actuen, directament o indirectament, com a difusors i fixadors d'un determinat model de llengua.

PARAULES CLAU: manlleu, globalització, terminologia, Consell Supervisor del TERM-CAT

ABSTRACT

The aim of this article is, firstly, to characterize, from a basically synchronic viewpoint with reference to the domain of terminology, the phenomenon of borrowing in the Catalan linguistic system; secondly, to analyse the new trends in this field, with special reference to a factor of increasing relevance: treatment of borrowings from cultures that do not use the Latin alphabet; and thirdly, expound the criteria adopted in these cases by the advisory board of TERM-CAT. These reflexions on the problem may be of interest not only to those involved in the codification and standardization of languages (lexicographers, academics and linguists), but also, and especially, to those concerned with language in the media, those whose work is primarily to do with communication – teachers and people who, directly or indirectly, encourage the use of and prescribe a particular language model.

KEY WORDS: borrowing, globalization, terminology, advisory board of TERM-CAT